

УДК 74:87.25 (4 Укр.) Г.Філіпчук
 ББК 37:165.745(477) Г.Філіпчук
 0-72

Освітній україноцентризм Георгія Філіпчука: зб. наук. пр. / [редкол.: Н. Ничкало (голова), та ін.; упоряд.: Н. Ничкало, О. Боровік]; НАПН України; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.: Богданова А.М., 2016. – 348 с. – С. 334-342.

УДК: 37.013.41(А.С.Макаренко)

С.О.Соломаха
 старший науковий співробітник
 відділу педагогічної естетики та етики
 ШООД ЕАПН України,
 м. Київ

ПЕДАГОГІКА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ДІЇ: НАУКА І МИСТЕЦТВО (У СВІТЛІ ІДЕЙ А.С.МАКАРЕНКО)

Гарною людиною ніхто випадково не стає
Платон

*Гарне в людині необхідно проектувати,
 а педагог зобов'язаний це робити*
А. Макаренко

*Наше педагогічне виробництво ніколи
 не будувалось за технологічною логікою,
 а завжди за логікою моральної проповіді.
 особливо помітно у царині власного
 виховання... Чому у технічних вузах ми вивчаємо
 опір матеріалів, а чому у педагогічних не вивчаємо
 опір особистості, коли її починають виховувати*
А. Макаренко

У статті автор розглядає творчий потенціал ідей А.С.Макаренка щодо соціалізації молоді у виховному колективі та чинників розвитку індивідуальної дії педагога у процесі спільної діяльності учнів і вихователів.

Ключові слова: *виховний колектив, індивідуальна педагогічна дія, педагогічна майстерність, особистість, гуманістичні цінності.*

Назва лекції А.Макаренка «Педагогіка індивідуальної дії» зацікавила мене, перш за все, сучасністю звучання самої проблеми, що сформувала цілий напрям гуманітарного знання – у галузі філософії, педагогіки, психології, соціології, мистецтвознавства та ін. Та й взагалі, здається, немає жодної сфери життєдіяльності людини, де б сьогодні не наголошувалось на важливості індивідуального підходу до особистості.

Проте, А. Макаренко жив у час, який Лесь Курбас називав «епохою кавових млинів», яким молоти заважають «слони» – так великий український режисер називав геніальних, талановитих, неповторних, індивідуальних особистостей. Тому, писав Лесь Курбас, щоб не заважали молоти – їх знищують. Ця участь спіткала і самого Леся Курбаса і Антона Макаренка.

А. Макаренко був тим курбасівським «слоном», що виділявся у середовищі сучасників своєю яскравою індивідуальністю, неповторністю, талантом, потужною енергією людини, що випромінює світло. Тому він був переконаним в тому, що основною метою педагогічної діяльності є стратегія розвитку особистості і її індивідуальних коректив. На його думку, ключовим у цьому процесі є метод педагогічного проектування особистості, що передбачає створення для кожного учня ситуації успіху, яка надає змогу пережити радість досягнень і перемог, усвідомити власні можливості, перевірити себе не сам на сам, а у колективі однолітків. Справді, колектив лише тоді стає виховною силою, коли педагог бачить у вихованці особистість, індивідуальність, яка має перспективу у своєму розвитку. Тоді у спілкуванні з учнями виникає ситуація діалогу, енергетичного взаємообміну, взаємовпливу. Адже чудодійна сила слова виникає з любові педагога до дитини, з його глибокої віри в Людину.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що проблему вивчення і використання педагогічної спадщини А. Макаренка розкрито у працях В. Беляєва, Г. Волкова, Л. Гриценко, Л. Гордіна, І. Зязюна, І. Козлова, Т. Корабльової, В. Кумарина, Ю. Лукіна, Л. Лук'янової, В. Моргуна, С. Невської, В. Рибалки, А. Ткаченко, Н. Тарасевич, К. Юдіна, М. Ярмаченка та ін.

Текст лекції «Педагогіка індивідуальної дії» відомий широкому загалу читачів й більшість статей, присвячених її трактовці, акцентують (цілком справедливо) проблему взаємодії колективу і особистості. Будучи неперевершеним майстром індивідуальної дії, як педагог А. Макаренко зрозумів, що самому вчителю неможливо без підтримки колективу (як колег, так і самих учнів) здійснити виховний вплив. Тому він вважав найдоцільнішим у роботі педагога створення педагогічних умов для опосередкованого впливу колективу на особистість кожного учня. Цей процес А. Макаренко назвав «педагогікою паралельної дії». Відстоюючи ідею індивідуальної дії в рамках колективу А. Макаренко писав: «Для того, щоб працювати з окремою особистістю, треба знати її і культивувати. Якщо в моїй уяві окремі особи будуть насипані, як окремі горошинки, без колективного масштабу, якщо буду підходити до них без цієї колективної мірки, то я з ним не справлюсь» [1, с.168].

Якщо розглядати теорію виховання у колективі феноменологічно, відсіявши нашарування, пов'язані з історичними подіями, політичними ідеями, суперечками у педагогічному середовищі, що постійно супроводжували та й зараз не вщухають навколо ідей А. Макаренко, стане зрозуміло, що він фактично, розробив технологію індивідуального розвитку особистості в колективі, де колектив виступає як інструмент, засіб формування людини. Сам великий педагог стверджував: «Істинна сутність виховної роботи... полягає не у ваших розмовах з дитиною, не в прямому впливі на дитину, а в...організації життя дитини» [2, с.84]. На думку А.Макаренка лише гармонія інтересів особистості й колективу можуть забезпечити ефективність педагогічного впливу на особистість.

Створити таку гармонію непросто, адже за висловом І. Зязюна, педагогічна дія – це і мистецтво і наука. «Мистецтво тому, що кожне заняття неповторне. Його хід, емоційно-почуттєве забарвлення, використовувані засоби залежать від цілого ряду факторів, багато з яких важко передбачити. У цьому розумінні викладання чимось подібне до творчості художника, письменника, поета, актора, від яких вимагається глибоке знання життя, людської душі, уміння

співпереживати особистості. Але, разом з тим це і наука, в основі якої є об'єктивні закони, що фіксують суттєві зв'язки і відношення, притаманні процесу освіти, який базується на взаємодії викладання і учіння. Ці закони виконують роль провідних конструкцій, що забезпечують процес цілеспрямованого розвитку особистості майбутнього спеціаліста – професіонала» [5, с. 21].

Так і в колективі, за А. Макаренком, діють свої закони і принципи: «закон неперервного поступу колективу», «принцип паралельної педагогічної дії», «система перспективних ліній», «принцип відповідальності і взаємозалежності» тощо. Разом з тим, педагогічний вплив є процесом своєрідної «магії», що вимагає від педагога віртуозного володіння мистецтвом виховання, уміння сприймати і відчувати іншу людину, пластично, яскраво, виразно показати індивідуальність кожного з вихованців.

Сутність педагогічної дії, за А. Макаренком полягає у єдності мети, мотивів, операцій, результату. Системоутворюючим елементом виховної діяльності є мета. Мета відображає з одного боку вимоги суспільства, з другого – потреби та інтереси окремої особистості. Процеси розвитку особистості і колективу нерозривно пов'язані одне з одним. Як засвідчує педагогічний досвід, колективне виховання зовсім не виключає індивідуального, особистісно орієнтованого виховання особистості. Організаційна самостійність та самодіяльність дитячого колективу створюють сприятливе середовище для творчої активності, самореалізації особистості.

А. Макаренко виявив діалектику колективного і індивідуального у педагогічному процесі. Він переконує, що розвиток особистості залежить від активності вихованців, рівня їх розумових та творчих можливостей, здібностей, розвитку міжособистісних і ділових відносин, що склалися у педагогічному колективі. При цьому А. Макаренко не відокремлював дитячий колектив від колективу вчителів, вважаючи основною умовою ефективності впливу педагогічної дії на особистість саме таку нерозривну єдність, цілісну взаємодію, спільність інтересів учнів і учителів.

Значної уваги, на думку А.Макаренка, потребує розвиток майстерності педагога, вихователя. «Вихователь повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожним рухом, жестом, мімікою, поглядом виражати свої почуття і ставлення, щоб кожен рух його виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче... Уміння говорити правильно виразно, уміння керувати своїм психічним станом, бачити себе збоку значною мірою визначають успішність педагогічного спілкування. Педагогічна техніка є тим комплексом умінь, які допомагають учителю глибше, яскравіше, талановитіше виразити себе, досягти оптимальних результатів у виховній роботі. Я переконаний, що в майбутньому у педагогічних вищих навчальних закладах обов'язково будуть викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи і не уявляю собі роботи вихователя» [1, 172].

А. Макаренко виявив закономірність обумовленості рівня розвитку педагогічної майстерності учителя рівнем сформованості, зрілості педагогічного колективу. Він був переконаний в тому, що не можна ставити питання про виховання учнів у залежність від таланту та здібностей окремого вчителя, на його думку майстром можливо стати лише у педагогічному колективі. Керівник виховного колективу повинен сформувати такий педагогічний колектив, в якому пануватимуть єдність педагогічних вимог, що базується на демократичному стилі та творчій педагогічній діяльності. Колектив не повинен бути метою виховання, а лише його засобом. Тільки при такому підході колектив не буде нівелювати особистість, підпорядковувати її своїм інтересам і потребам, а, навпаки, стане дієвим інструментом індивідуального розвитку кожного учня. Сам А. Макаренко усією своєю практикою довів доцільність такого підходу. Однією з характерних рис демократичного виховного процесу А. Макаренко вважав самоврядування, без якого не мислив розвиток дитячого колективу.

Розвиток А. Макаренко теорії і практики виховання особистості в колективі має цілісний характер і охоплює найважливіші елементи цієї системи. Ідея виховання в колективі і через колектив є відображенням однієї з провідних

тенденції розвитку світової педагогічної думки. Практичне застосування ідеї виховання особистості в колективі свідчить, що визнання саморозвитку, самореалізації, самовиховання особистості як головних засад її життєдіяльності не суперечить положенню про важливу роль колективу, у виробленні певних моральних якостей та її соціалізації.

Основною метою гуманістично спрямованої педагогіки є виховання в людині Людини – індивідуальної, неповторної, духовно багаті особистості. А. Макаренко, за своєю суттю був учитель – гуманіст. Він на гуманістичних засадах вирішував такі складні питання виховання як поєднання свободи і відповідальності особистості, її права на власний вибір і узгодження своїх дій з моральним законом та соціальним обов'язком, гармонії інтересів колективу і особистості.

Сформульовані у його наукових, практичних працях і художніх творах ідеї, положення, висновки з досвіду свідчать, що педагог розкрив головні ознаки колективу як гуманістично спрямованої спільноти учнів і педагогічного колективу, визначив індивідуальну педагогічну дію умовою ефективного впливу колективу на особистість, визнав самоцінність особистості вихованця та поваги до її внутрішнього світу на основі чітко окресленого змісту вимог, виявив складні психологічні механізми процесу соціалізації учнів, формування у них відповідальності за власні дії і вчинки на основі усвідомлення гідності й самореалізації особистості у колективній творчій навчальній і трудовій діяльності.

Аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка щодо виховання у колективі свідчить про фундаментальне теоретичне обґрунтування важливого комплексу цієї педагогічної проблеми, яка інтегрувала в собі досягнення народної мудрості, світової педагогічної думки, вітчизняної педагогіки та власного досвіду педагога. Це дає підстави стверджувати, що незважаючи на тенденцію до індивідуалізації педагогічного процесу, в цілому не втратило свого значення навчання та виховання учнівської та студентської молоді у колективі й через

колектив. Оскільки через спілкування і взаємодію у колективі відбувається соціалізація особистості, реалізація її творчого та духовного потенціалу.

Про рівень творчого педагогічного потенціалу А. Макаренка свідчить, наприклад те, що у невеликому за обсягом тексті лекції «Педагогіка індивідуальної дії» педагог визначив кілька важливих ідей щодо складових ефективного педагогічного процесу, які знайшли свій розвиток не тільки у творчій спадщині самого вчителя-майстра, а й вплинули на становлення окремих галузей педагогічного знання: теорія і практика діяльності виховного колективу (О.Богданова, М.Виноградова, А. Гордін, І. Ісаєв, В. Караковський, Т.Коннікова, Н. Кузьміна, А. Куракін, Л.Новікова, І. Первін, В. Сластьонін, В.Сухомлинський, Н. Щуркова та ін.); методи організації учнівського самоврядування, створення різновікових загонів (Ш. Амонашвілі, Ф.Брюховецький, В. Гурін, О. Веремєнська, О.Захаренко, В. Коротов, Н. Лошкарєва, Л. Новікова, Н. Філіпова та ін.); концепція педагогічної майстерності вчителя, філософії педагогічної дії, технології розвитку індивідуальної педагогічної дії (Ю. Азаров, Є. Барбіна, Н. Гузій, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, О. Лавріненко, М. Лещенко, О. Отич, О. Пехота, О. Рудницька, С. Сисоєва, М. Солдатенко, Н. Тарасевич та ін.); теорія і практика поєднання навчання з продуктивною працею (В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Анрієвський, І. Волков, І.Ткаченко, Н. Шиян та ін.); засади превентивно-профілактичної педагогіки (Я. Береговий, Л. Гриценко, С. Невська, Н. Ничкало, В. Рибалка, В.Синьов, М. Ярмаченко та ін.); концепції особистісно-соціального виховання, педагогічних засад гуманізації загальної та професійної освіти, співвідношення особистісної свободи й особистісної надійності, психолого-педагогічні умови процесу соціалізації і духовного перетворення особистості (Г.Андрєєва, Г. Балл, І. Бех, В. Бехтерєв, С. Кон, С. Максименко, В. Моргун, А. Мудрик, В. Мухіна, Е. Помиткін, В. Рибалка, В. Семиченко, Т. Яценко та ін.) тощо.

Мені це нагадує стародавню притчу – той, хто йде шляхом пошуку істини стає подібним до зерна, що виростило сім колосків, а кожному колосі – сто зернин.

Що педагогічна теорія А. Макаренка – це перевірена вітчизняною і світовою практикою освіти глибока, змістовна, структурована наука, немає ніяких сумнів, адже свідченням міжнародного визнання його спадщини стало рішення ЮНЕСКО (1988 р.), стосовно чотирьох педагогів, які визначили спосіб педагогічного мислення у ХХ столітті: Джон Дьюї, Георг Кершенштейнер, Марія Монтесорі і *Антон Макаренко*[7].

А в чому ж полягає “магія” його мистецтва, про яку пише І. Зязюн? «Щоб її створити, слід досконало володіти технікою міжособистісного спілкування на рівні певної педагогічної платформи і педагогічного над завдання. У школі, як і в театрі, всі повинні посміхатися, бо тут робиться улюблена справа...Отже, хто хоче проникнути у таємниці володіння людьми, повинен проникнути у таємницю володіння самим собою. Доти, поки аудиторія залишається таємницею, педагог не отримає влади над нею. Але правда також і те, допоки педагог не виробить майстерності підпорядковувати себе педагогічній меті, допоки не осмислить свої власних можливостей впливу на аудиторію, вона посправжньому не сприйме його інформацію. А. Макаренко висунув і розробив ряд важливих принципів педагогічного впливу, близьких за змістом і виконанням у сценічному мистецтві, що добре відбито в театральній педагогіці К. Станіславського і В. Немировича-Данченко...» [6, с. 112].

Так, дійсно про подібність мистецтва педагогіки і мистецтва театру знав А. Макаренко, використовував театральну діяльність у вихованні школярів, блискуче, дотепно, яскраво описавши цей факт у своїй «Педагогічній поемі». І. Зязюн глибоко вивчив зв'язок майстерності вчителя і актора, розробив ґрунтовну технологію розвитку педагогічної майстерності вчителя засобами мистецтва театру, цілу низку його публікацій присвячено вивченню теоретичних і практичних аспектів впливу мистецтва, театального зокрема на культурне становлення особистості та розвиток педагогічної майстерності педагога:

«мистецтво як засіб творення особистості», «педагогіка як мистецтво», «театральне мистецтво у вимірах педагогіки», «педагогічна і акторська дія», «урок – театр одного актора» – ось неповний список наукових знахідок І. Зязюна щодо розвитку педагога-майстра, основою яких, безперечно є ідеї А. Макаренка.

Але і А. Макаренко і І. Зязюн не відкривають таємницю своєї педагогічної майстерності до кінця, надаючи можливість самим їх шанувальникам, послідовникам, ба навіть опонентам подумати над цією загадкою. Ключик до розгадки її мені дав сам І. Зязюн, коли, закінчуючи свою доповідь, присвячену 125 річниці з Дня народження А. Макаренка у Будинку Вчителя, привів в якості жарту історію про те, як до А. Макаренка звернувся його колега і спитав – чому у його педагогічній роботі не виходить нічого також майстерно, як і в А. Макаренка, хоч він робить все як той каже. «В тебе не хватає дрібниці – Макаренка» – пожартував педагог.

Думаю, що ця «дрібниця» – серце педагога, без якої жодний вчитель не стане справжнім майстром, адже не буде Людиною. Згадаємо слова Максиміліана Волошина, вкарбовані на його пам'ятнику у Коктебелі: «Коли ти зрозумієш, що людина народжена, щоб виплавити зі світу Необхідності і Розуму – Всесвіт Свободи і Любові – лише тоді ти станеш Майстром». Так, через царство Необхідності і Розуму ведуть Майстри своїх вихованців у Всесвіт Свободи і Любові, пропускаючи через своє серце потужний струмінь болі від помилок, невдач і зрад, й радості – від учнівських успіхів, злетів, щасливо складених долі.

Акторка і режисер Наталія Бондарчук сказала в одній з телепередач, про акторів, що стають символом цілої епохи, втілюючи у своїх образах надії і сподівання поколінь: «Деякі ролі не читки від актора потребують, а справжньої загибелі – без будь-якої умовності». Про великих педагогів і митців можна сказати теж саме. Таким Педагогом був А. Макаренко – Людиною з палким серцем, сповненим любові до своїх вихованців. Він осяяв їх життєвий шлях, допоміг преобразитися і стати справжніми Людьми.

Не дивно, що А. Макаренко помер саме від розриву серця, чи може йому допомогли, бо заважав «молоти»? Навіщо ж «мельникам» у 1939 році потрібен був «слон», що вирощував такі ж яскраві особистості, яким був сам.

Пишаймося своїм видатним земляком, ніколи не забуваючи приклад великого Данте Аліґ'єрі, якого вигнали з рідного міста Флоренції співвітчизники за політичні погляди. Хто тепер згадає ті чвари, а про кохання Данте до флорентійки Беатріче, звеличене в його віршах і «Божественну комедію» знають в усьому світі і вважають його твори одними з найвеличніших зразків світової культури. Педагогічна спадщина А.Макаренка і, зокрема його «Педагогічна поема», теж є світовим бестселером, про що свідчить кількість перевидань його творів різними мовами в усьому світі, а також результати участі його шанувальників в Інтернет форумах.

Ось приклади висловлювань молоді про А. Макаренка і його книгу «Педагогічна поема», під час проведення тематичної акції флешмобу 2012: «Макаренко – це наш Дон Кіхот, тільки на відміну від Дон Кіхота він переміг»; «Коли говорять про видатного режисера, перш за все згадують ім'я К. Станіславського. Коли говорять про видатного психолога, згадують З. Фрейда. Видатним педагогом, завжди називають А. Макаренка»; «Принципи дії колективу, які знайшов А. Макаренко працюють не тільки у дитячому товаристві, але й у будь-якому дорослому, тут взагалі багато спільного з сучасним корпоративом (яким він буває у гарному сенсі)»; «Макаренко постає не тільки як великий педагог, але й як талановитий і дотепний літератор. Він пише чудовою, живою, яскравою мовою. Читаючи назву «Педагогічної поеми» – уявляєш нудьгу і моралізуючи повчання. Але ні! Це справжній художній твір...Секрет своєї виховної системи Макаренко сховав поміж строк. Тільки уважно читайте і побачите, як словом і ділом безпритульним дітям і підліткам дали себе відчути потрібними, повноцінними членами суспільства, яких люблять і поважають. Розповідь автор веде оптимістичним, часом іронічним тоном, не дивлячись на дійсно серйозні труднощі, з якими стикаються герої»; «Педагогічна поема» є справжньою Великою педагогікою, яка поза політики, яка за

Особистість, за Свободу, за Повагу кожного до себе і до всіх»; «Педагогічна поема» А. Макаренка – це Ода дитинству. Настільки вона наповнена дзвінкими дитячими голосами, дитячою радістю, безпосередністю і гумором, хоча описані в ній далеко небезтурботні події і часом важкі долі безпритульних дітей. Все ж вона залишає відчуття радості і світлої надії. Підкорює особистість автора, його самоіронія і гумор»; «Більшість моїх однокурсників погодились би краще складати залік з педагогіки за «Педагогічною поемою», ніж за нашим підручником, з його формуючими функціями і предметними діями. Я теж. Потрясаюча книга! Її можна читати просто на відпочинку, а не тільки за навчальним планом. Вона виявилась цікавою і з педагогічної точки зору, і з моральної. Хочу прочитати ще щось, з творів А.Макаренка» [8].

Хто ж яскравіше підтвердить справжню людяність, дійсний педагогічний, літературний талант А. Макаренка, неповторність його яскравої творчої особистості як не молодь, яка щиро його приймає усім серцем, адже «вустами дитини говорить сама істина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А. С. Педагогика индивидуального действия // Педагогические сочинения: 8 т. [глав.ред. М. И. Кондаков]/Антон Семенович Макаренко.– М.: Педагогика, 1984. – Т. 4.– С. 161 – 180.
2. Макаренко А. С. Опыт методики работы детской трудовой колонии // Педагог. Соч.: В 8 т. /Антон Семенович Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1.
3. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности /Антон Семенович Макаренко. – М. : Педагогика, 1972. – 334 с.
4. Макаренко А. С. Марш тридцатого года. Педагогическая поэма/ Антон Семенович Макаренко.– Собр. соч.: В 4 т.– М.: Правда, 1987.– Т.1.
- 5.Зязюн І. А. Наука і мистецтво педагогічної дії //Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетенцій: зб. матер. ІХ Міжнар. педагог.-мист. Читань пам'яті професора О. П. Рудницької [гол. ред. І.А.Зязюн] / Іван Андрійович Зязюн .– Вип. 3 (7). – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – 640 с.
6. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: навч. посіб./ Іван Андрійович Зязюн, Галина Михайлівна Сагач.– К.: Українсько-фінський ін-тут менеджменту і бізнесу, 1997.– 302 с.

7. Википедия. – Режим доступа: [http // ru.wikipedia.org](http://ru.wikipedia.org)

8. Флэшмоб 2012: Рецензии на книгу А. С. Макаренко «Педагогическая поэма». – Режим доступа: <http://www.livelib.ru>

В статье автор рассматривает творческий потенциал идей А. С. Макаренко относительно социализации молодежи в воспитательном коллективе, а также выявляет составляющие развития индивидуального действия педагога в процессе совместной деятельности учеников и воспитателей.

Ключевые слова: *воспитательный коллектив, индивидуальное педагогическое действие, педагогическое мастерство, личность, гуманистические ценности.*

The article deals with question of components pedagogical heritage of A. S. Mararenko which related to collective activiti of schoolchildren. Features of collective creativiti of schoolchildren in modern generel education establishments are representen.

Keywords: *pedagogical heritage, collective creativiti of schoolchildren, education establishments.*